

Министерство образования и науки Российской Федерации
ФГБОУ ВО «Ингушский государственный университет»

**Материалы Международной
научно-практической конференции**

**«ДЖЕМАЛДИН ЯНДИЕВ:
КЛАССИК И СОВРЕМЕННОК»,**

*посвященной 100-летию со дня рождения
выдающегося ингушского поэта*

**Магас
2016**

УДК82-94
ББК83.3
Д40

Организационный комитет конференции:

Председатель оргкомитета Мартазанов А.М.

Заместитель председателя Султыгова З.Х.

Члены оргкомитета: Албогачиев А.А., Базоркина Х.Б., Бекова М.Р.,
Галаева Л.Х., Евлоева А.М., Илиева З.Б., Кульбужев М.А.,
Мальсагов А.А., Мартазанова Х.М., Матиев М.А.

Редакционная коллегия:

Бекова М.Р., Галаева Л.Х., Евлоева А.М., Илиева З.Б.,
Кульбужев М.А., Мартазанова Х.М., Матиев М.А. (отв. ред.)

Д40 **Джемалдин** Яндиев: классик и современник. (Материалы
Международной научно-практической конференции, посвя-
щенной 100-летию со дня рождения выдающегося ингушского
поэта). / Назрань, ООО «КЕП», 2016 – 236 с.
ISBN978-5-4482-0017-5

В сборнике публикуются доклады участников Международной научно-
практической конференции (Магас, 26-28 2016 года), посвященной юбилею выдаю-
щегося ингушского поэта Джемалдина Яндиева (1916-1979).

УДК82-94
ББК83.3

ISBN978-5-4482-0017-5

ФОЛЬКЛОРНЫЕ МОТИВЫ В ПОЭЗИИ ДЖЕМАЛДИНА ЯНДИЕВА

**Матиев М.А.,
Ингушский государственный университет
(Магас, Республика Ингушетия, РФ)**

Аннотация: В статье говорится о том, что фольклоризм, народность языка отличает поэзию Джемалдина Яндиева. Язык поэзии Дж. Яндиева является столь богатым и сочным именно благодаря тому, что поэт прекрасно знал и любил ингушский фольклор.

Ключевые слова: Джемалдин Яндиев, поэзия, ингушский фольклор, обычаи, традиции.

FOLK MOTIFS IN POETRY DZHEMALDIN YANDIEV

**M. Matiev
Ingush state University**

The article says that folklorism, vernacular poetry distinguishes Dzhemaldin Yandiev. Language poetry J. Yandiev is so rich and juicy thanks to the fact that the poet knew and loved Ingush folklore.

Keywords: Dzhemaldin Yandiev, poetry, Ingush folklore, tradition.

ЯНДАНАЪКЪАН ДЖАМАЛДИЙ ПОЭЗЕН ЮКЪЕ ЙОЛА БАГАХБУВЦАМА МОТИВАШ

Матенаъкъан Мухьмад

МоллагIча поэта хьалхашка латгача декхарех керттерчарех да мотт бIаьхегIа, хозагIа, шьярагIа хургболаш, къаьнара мотт наха бицлургбоацаш а безалургболаш а къахьегар. Вешта аьлча, мотт дийнбар да поэта декхар. Из декхар кхоачашде поэта могоаргдац из ше мотт безаш а дика ховш а ца хилча. ХIаьта мотт хари багахбувцам хари йоазув доагача къамах волча сага цаI да. ХIана аьлча, йоазув доагача къаманна литература а хиле дIаотт багахбувцам. Мотти багахбувцами дегIа ши маьже я, ала йиш я. Багахбувцам боаца мотт а ла, мотт боаца багахбувцам а (вешта аьлча, кхыча меттала а баьккха бувцаш бола багахбувцам) дIахийра а баьле, наьха а хиле, ла.

Янданаькъан Джамалдий мотт бIаьхийбаьр вайнаьха багахбувцам ба [Хьяжа: 1,2]. Цхьабакъда, ший тайпара ба цо багахбувцамах ийца пайда. Багахбувцама сюжетах кхыча гIагIай поэтий кхолламга хьяжача (масала, Чакханаькъан СаIида кхолламга) дукха яц Джамалдий произведенешка, хIаьта а йолаш я:

Нокхара моза хинна хьо араьялча,
Мерза зиза хинна вагIаргвар со.
Дуне довза аьнна хьо новкъа яьлча,
БIаьха никъ хинна вужаргвар со.
Хьогал йоае аьнна хьо хьаста яхча,
Шийла шовда хинна дIаоттаргвар со.

Ужжамо да дIахо доалладу масалаш а: «Лохеи лакхеи, наха йоах, ийрчеи хозеи, наха йоах, сайна нийса сона хет, кура кIанат сона хет. ВIаьхеи къеи, наха йоах, чехкеи мекъеи, наха йоах, сила дукхагIа сайна веза, кура кIанат сайна веза», «Ди кхаьла денад, бийса баьде енай, некъ кхераме ба, хIана ях Iа сога? Дог безамах диза дале, бIарг белабенна бале, ди-бийса дилла дийкха да, хIана алац Iа сога?» («ХIана алац Iа сога») [4].

Джамалда язьяьча цхьайолча стихотворенех иллеш хиннад [3]. Царех да, масала, тахан вайна массанена довзаш а дезаш дола «Юхасаца, наькъахо», «Дегага» («Хьо деттале, са

дог, хьо деттале...»), кхыдараш. Цун цхьадола иллеш, наха уж дезарга хьажача, халкъа иллеш да, аьнна, ала а йиш йолаш да. Цхьадола халкъа иллеш хьатоа а даь, вайна дезалургдолча тайпара дӀаяздаьд цо, масала:

Хьо ехка ийцача кӀайча ахчах
Боала коасташ хийла
Хьа доадамча вешийна.
Хьо ехка ийцача Ӏаьрчча хьаьлех
Хьуна хьакхарч хийла
Хьа воча дадена. («Кхалсагага»)

Шийна гӀалгӀай багахбувцам дика ховш хиларах багахбувцама меттах чӀоагӀа пайда ийцаб цо, цул совгӀа кхыметтел из мотт а бӀаьхийбаьб цо, кхы бӀаьхегӀа из мишта хила йиш я, аьнна, вайна хете а.

Къаьста ала деза гӀалгӀай багахбувцама символех: лаьча (е кер) – коача лаьча; борз – гила борз; шовда (хьаст); сай – сура сай. Уж тахан а вай къаман символаш я. «Со ваьча лоамашка лаьча дек», аьнна, дӀайолалу Джамалда стихотворени. Фуд тӀаккха, аьнна, хеталу гӀалгӀай мотт дика ца ховча сага, лаьчан декар кхыча оалхазарий декарал толашагӀа долаш мо хӀана йоах из поэта. Лаьча вай къаман боча оалхазар хӀана хиннад ховргдац вайнаьха багахбувцам ца ховча сага. Лаьчан декар хоза хет гӀалгӀай лоамашка, гӀалгӀашта юкье хьалкхийнача сага, зӀамига волча хана денз вай къаьна фаьлгаш даь-нанас е нен-нанас дувцаш, уж дезаденнача сага. Лаьчан декар а лаьча ше а хоза хет кер чу детталур гӀалгӀай дог долча сага. «Со ваьча» яха стихотворени дагахьа Ӏомаьйча сага гайна-ганза дагадоха дезаш да из деррига а. Из бахьан долаш ше лебеш бола мотт а шаьрбергба цу саго. ХӀаьта Яданаькъан Джамалдий кхолламе ужжамо йола стихаш дуккха а я, масала:

Кьоолах деча санна теӀа,
ЖӀайрахой чӀоже латт дохк,
Ер хиннаб даьша сискал йиаь,

Балех биза сагота мохк.
Укхаза даг1а малхара кашамаш,
Есар дарга сатувсаш,
Укхаза латт ц1имхара г1алаш,
Да воацаш йиса, сахьувзаш. («Дог ч1ехк»)

Е: Массаза кура хьайзар хьо
Дын хьовзоча ашарца,
Гурахь шура мо дета Тирк
Массаза эт1адир 1а т1аьнашца?!
(«Гирзьенна говр»)

Е: Укхаза даг1а, миho тишдаь,
Шоаех хьарг1ий пхьор хилар кхераш,
Са дай дийна боллашехь чухийша
Уж малхара кашамаш.
Д1а яьг1ай, кьоаночо боал тийса,
Ша бича сийца хина хьайра... («Дай дагабеха»)

Беканакъан Тембота стихотворенеш ешача хана хеталу: е пунна юкье автора г1алг1ай кица доаладаьд, е поэта из яздаьчул т1ехьаг1а цунах кица хиннад. Иззамо я Джамалда поэзи а. Из иштта долга хьахьокхаш дукха масалаш доаладе йиш я вай. «Малх хьежаш ца хилча, шерача ара зиза дат1аргдац», «Хур хургда, хиннар гургда», «Лабтгах овла чу ца бахча, хена т1а сом хургбац» яха масалаш цхьан стихотверене т1ара доаладаь да. Царна тара кхьгь да: «Ц1ийга даьнна аькха, дилла долаш яькха, ц1ийха мара дузаргдац», «Аьхки даьккхача хьоцаро 1а д1охду, дына техача шодо некъ лоацбу» [4].

Ховш да кицаша наха хьехам белга. Кицаш санна а долаш, хьалкхувчарна хьехам беш санна а долаш да поэта цхьадола муг1араш: «Габнар доаг1а, аьнна, ц1ена хилац хий, когаш хьийкхаб, аьнна, далац сага сий», «Ший дезал ца бийзар лоалахо ца везаш вахаргва», «Майра аьрзи мара малха духьал хьежац», «Моакхача морхо малх хьулабу, 1аьржача дорхо б1арг лешабу», «Астарах диза деза б1аргаш дуненга къиза ма хьежаде...Велча н1анаша дуаргдола дог сага

Йовхалца деттадалийта...».

«Наькъа уйлаш» яхача ший стихотворене тIа а да дукха хьехама кепаш доладаь халкъа кицаш: «Овла боацаш хинна га бухь боацаш йисай, уйла йоацаш баьккха гIа лар яйна би-саб», «Дог Iаьржа хилча, Iимерза хургьяц, хьаст бIега хилча, хьогал йовргьяц», «Гаьнарчунга ца кхайдар юхерарадар до-ацаш висав, юхерадар ца дайзар гаьнарчунга ца кхоачаш ви-сав», «Форд маллал хьога хул хьо, берд санна къора хул хьо».

Кицаш, ловцаш, сардамаш юкъекхувлаш язьяь дукха сти-хаш я поэта, масала:

Ах вахарга кхаьчача,
Сесаг лайла хья,
БIаьхача наькъ тIа ваьлча,
Дын отталба хья.

Е: КIай дилла бIарг санна,
Дехка юкъера малх хьеж,
Дукха лув энгар хинна,
БIаьхбенна мух хьекх. («Iуйре чуййрзай»)

ЦIенача, къаьнача, эздийча, шаьрача гIалгIай меттала яздаь да Джамалда стихай мугIараш. Тахана вайх саг ишта язде велча, вай бувцаш бола мотт сов къе хиларах ховрга-дацар из, аьнна, хет. Хьаэцаргда вай Джамалда стихашкара цхьадола къаьнара дешаш: нажа тов санна; даьгIе долх доахан; маьрша яь хьо, лоаман Iуйре; ди тега, Iаьржача хиша водаваь; гаьннара хозача тайнача зурмо гIийла лерг шершош. Мичав тахан «Доахан даьгIе долх» е «ГIийла лерг шершош» оалаш вола гIалгIа? Вайна юкъе тахан бале а кIезига ба из фуд ховш бола нах. Цудухья хIанзарча гIалгIашта цкъазахья кхетаде хала хул поэта яхар:

Йицъеннаяц сона хья шерчий вордаш
Меца бертий мо цIувзаш лийнна,
Хья ди дайна хинна кетараш
ЖIалеша тийда кхаькхий санна.

ДагадоагIа сона, догIа хъайча
Iа тхов тIа йийтта тIоалбаш,
Ладараш тховгIа чуухача
Iа увттаяь топпара пхъегIаш.

(«Алал сога, са Даъхе»)

ТIоалбаш етташ тхов туллаш хинна зама дIаянна дукха ха а я, тIоалбаш фуй ховш нах а клезига ба тахан. БIаь шу хъалха баъха гIалгIай сенах хъогаш хиннаб, цар вахар мишта хиннад, цар уйла-нигаташ мишта хиннад хъахъокхаш да е мугIараш: «Шаъра гаъ къегабеш, кура яIа тувсийташ, болата гоаламаш Iувшийташ, коачача дынца гIоргва со». Дын гаъ шаъра хургбац, ды коача хургбац, цо болата гоаламаш Iувшаргъяц из дика кхоабаш ца хилча, боча лела ца бича; говро яIа тувсаргъяц из моцало кIалйита яле, баъре цунца къиза хиннавале. Вешта аьлча, цхъан гаьнарча мехка а ваха, цхъа доккхий толамаш а даъха (е дийша, е цхъа дика хIама даь ший цIи хазийта, е вIаьхий хинна), цIава лаьрхIа ва зIамсаг. Цу ханарча кагийча наха дагалаьттар хъагойт вайна лакхе доладаъча поэта мугIараша. ХIаьта цар вахар мел хала хиннад хъахъокхаш а дукха стихаш я Джамалдий:

Белажах – топ, юкъах – шалта,
Кулг диллал зIамига оахам,
Нецаша диаь дахчан ага, -
Из хиннаб цун беррига боахам.
Ваъхав, лийннав, иразах хъегаш,
Нажа тов хинна къел дег чу йижа...

(«Малхара каша»)

Къаьнара дешаш хиларал совгIа Янданаькъан Джамалдий кхолламе дукха да къаьнара, тахан вайна юкъе доаца, цудухъа кхетаде хала дола хIамаш а: «ДагадоагIа сона шаъра, айса бIоржаш чу къаж дийхка...» («ДагадоагIа...»); «Массаза йисте гечо ца къостош, апарах чухийхкав Iа со, ва са баргал доацаш лийнна къонал» («Къоналга»); «Шерра-шера тушолашка ухаш» («Юахкахъчав со...»); «ГIоргва со шортта,

истаро санна, сай ирача нохарца тоссаш боал»; «Дагадоагла, лаьца вира кодж лоам тла десга иха сай нана» («Дагадоагла сона»), «Ше кьоала деча санна, тела, Маьтт-лоам тла латт дохк» («Глала яьгла...»).

Моцагла глалглай мишта баьхаб, цар вахар мишта хиннад, кьаьнара ладаташ, оамалаш, этнографи хьахьокхаш я Джамалдий цхьайола произведенеш:

Длахьажача гу шерашца кьувсаш яьгла
Са Яндас цлийца маркхал баь глала,
Бос дlалеста маьлхара даха дагла
Цхьан хана даь малхара каша.
(«Юохахьачав со...»)

Дукьах ваьнна, цlенгахь вода
Коача баьри санна... («Сайга»)

Да ма хьакха, ма хала хул
Дагаехача эри дlаиха ха,
Ший ханнахьа ца баьккха мул,
Урагла, пхорагла баьха гlа...
(«Сона а хет»)

Ший кьаман мотти багахбувцами дика хар бахьан долаш из мотт бlаьхегла хилийтаб, аьнна, ший кхолламах ала йиш йолаш дукха бац поэташ. Укхаза доаладаьча а ца доаладеш дисача а (доаладе йишйолаш-м кхьгь дуккха а да уж) масалаша хьагойт Янданаькьан Джамалдий кхолламах из майрра ала йишйолга. Вайна гу Джамалдий поэзен мотт бlаьхийбаьр глалглай багахбувцам хилар. Шийна глалглай мотт дика ховш хиларах кхоачам баь ца леш, из мотт хозбеш, бlаьхийбеш кьахьийгад поэта. Лагла тlара лагла тlа вувлаш саг урагlводаш мо, стихай мотт шаьрбеш гаьнаваьннав, лакхвеннав поэт, аьнна, ала йиш я Янданаькьан Джамалдий поэзех. Ший кьаман мотт дийнбе, из наха бувцаргболаш, царна из безалургболаш кьахьега лаьрхlа болча хlанзарча поэташта дика масал хиннад Джамалдий кхолламах.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Дахкильгов И.А. Дега ц1ийца яздаь иллеш // Дахкильгов И.А. Боль и гордость моя – родная Ингушетия. Нальчик. 2007. С.502-510.
2. Мальсагов А.У. Керда вахар бахъан. Грозный.1990.
3. Х1анзара г1алг1ай литература. Нальчик. 2009. С.179-237.
4. Джамалдин Яндиев. Собрание сочинений в двух томах. Стихотворения (на ингушском языке). Магас. 2002.